

АРЕШТ МАЙНА ТРЕТЬОЇ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

THE SEIZURE OF A THIRD PARTY PROPERTY IN A CRIMINAL PROCEEDING

Смалюк Т.В.,

*прокурор відділу представництва інтересів громадянина
або держави в суді та під час виконання судових рішень
прокуратури Волинської області*

У статті досліджується питання арешту майна третьої особи у кримінальному провадженні. Сформульовано висновок про необхідність вдосконалення окремих положень кримінального процесуального закону, які визначають порядок прийняття щодо цієї особи рішення про застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження.

Ключові слова: арешт майна, третя особа, представник, права, клопотання, слідчий, прокурор, слідчий суддя.

В статье исследуется вопрос об аресте имущества третьего лица в уголовном производстве. Сделан вывод о необходимости усовершенствовать некоторые положения уголовного процессуального закона, которые определяют порядок принятия в отношении этого лица решения о применении данной меры обеспечения уголовного производства.

Ключевые слова: арест имущества, третье лицо, представитель, права, ходатайство, следователь, прокурор, следственный судья.

The article explores the issue of arrest of third party property in criminal proceedings. It is concluded that it is necessary to improve certain provisions of the criminal procedural law that determine the procedure for making a decision with regard to this person on the application of this measure to ensure criminal proceedings.

Key words: property seizure, third person, representative, rights, petition, investigator, prosecutor, investigating judge.

Постановка проблеми. Одним із заходів забезпечення кримінального провадження є арешт майна. Його зміст визначено у главі 17 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК). Зокрема, у ч. 1 ст. 170 КПК України зазначено, що арештом майна є тимчасове, до скасування у встановленому цим Кодексом порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом злочину, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації в юридичної особи, з метою забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна. Завданням арешту майна є запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі, відчуження.

Стан опрацювання. Окремі аспекти арешту майна підозрюваного, осіб, які, з огляду на закон, несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану його діями, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, розглядали О.В. Білоус, О.М. Бондаренко, О.В. Верхогляд-Герасименко, І.І. Войтович, І.В. Гловюк, Н.С. Кравченко, Г.М. Куцкір, М.В. Лепей, Ю.М. Мирошніченко, А.Е. Руденко, З.В. Сімошенко, С.М. Смоков, М.І. Соф'їн, Л.Д. Удалова, О.Г. Шило та інші науковці. Разом із тим проблематика арешту майна третьої особи залишається невичерпно дослідженою.

Метою статті є розгляд окремих питань регламентації порядку ініціювання слідчим, прокурором арешту майна третьої особи та прийняття слідчим суддею рішення про застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Законом України від 18 лютого 2016 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом в'язового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації» КПК України доповнено ст. 64-2 «Третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт» та внесені зміни до п.п. 25, 26 ч. 1 ст. 3, ч. 4 ст. 20, п. 17, ч. 1 ст. 393 цього Кодексу [1].

У ч. 4 ст. 170 КПК України зазначено, що в випадку, передбаченому п. 2 ч. 2 цієї статті, арешт накладається на майно третьої особи за наявності достатніх підстав вважати, що воно підлягатиме спеціальній конфіскації у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України (далі – КК). Арешт накладається на майно третьої особи, якщо вона набула його безоплатно або за вищу/нижчу ринкової вартості і знала/мала знати, що таке майно відповідає будь-якій з ознак, зазначених у п.п. 1-4 ч. 1 ст. 96-2 цього Кодексу.

Арешт на майно третьої особи накладається виключно з метою забезпечення спеціальної конфіскації. Що це за кримінально-правовий захід, визначає ч. 1 ст. 96-1 КК України. Спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених цим Кодексом, за умови вчинення умисного злочину або суспільно небезпечного діяння, що потрапляє під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, за які передбачено основне покарання у вигляді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподаткованих мінімумів доходів громадян, а так само передбаченого ч. 1 ст. 150, ст. 154, ч.ч. 2 і 3 ст. 159-1, ч. 1 ст. 190, ст. 192, ч. 1 ст.ст. 204, 209-1, 210, ч.ч. 1 і 2 ст.ст. 212, 212-1, ч. 1 ст.ст. 222, 229, 239-1, 239-2, ч. 2 ст. 244, ч. 1 ст.ст. 248, 249, ч.ч. 1 і 2 ст. 300, ч. 1 ст.ст. 301, 302, 310, 311, 313, 318, 319, 362, ст. 363, ч. 1 ст.ст. 363-1, 364-1, 365-2 цього Кодексу.

У ч. 4 ст. 96-2 КК України вказано, що гроші, цінності, зокрема кошти, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, інше майно, зазначені в цій статті, підлягають спеціальній конфіскації у третьої особи, якщо вона набула таке майно від підозрюваного, обвинуваченого, особи, яка переслідується за вчинення суспільно небезпечного діяння у віці, з якого не настає кримінальна відповідальність, або в стані неосудності, чи іншої особи безоплатно, за ринкову ціну або за ціну вищу/нижчу ринкової вартості, і знала/мала і могла знати, що таке майно відповідає будь-якій з ознак, зазначених у п.п. 1-4 ч. 1 цієї статті.

У п.п. 1-4 ч. 1 ст. 96-2 КК України передбачено, що спеціальна конфіскація застосовується в разі, якщо гроші, цінності та інше майно: одержані внаслідок учинення злочину та/або є доходами від такого майна; призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення злочину, фінансування та/або матеріального забезпечення злочину або вина-

городи за його вчинення; були предметом злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а в разі, коли його не встановлено, переходять у власність держави; були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

Якщо під час проведення досудового розслідування буде встановлено, що існує сукупність підстав вважати, що майно третьої особи підлягає спеціальній конфіскації, слідчий, прокурор має ініціювати судовий розгляд питання про його арешт.

Клопотання слідчого, прокурора про арешт майна третьої особи має відповідати ч. 2 ст. 171 КПК України. У ньому має бути зазначено: 1) підстави і мету відповідно до положень ст. 170 цього Кодексу та відповідне обґрунтування необхідності арешту майна; 2) перелік і види майна, що належить арештувати; 3) документи, які підтверджують право власності на майно, що належить арештувати, або конкретні факти і докази, що свідчать про володіння, користування чи розпорядження третьою особою таким майном.

В окремих випадках ці документи можуть не вказуватись слідчим, прокурором у клопотанні про арешт майна. Роз'яснення з цього питання надані Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ у п. 19 Інформаційного листа від 5 квітня 2013 р. № 223-558/0/4-13 «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» [2, с. 174–184].

Вказано, що згідно з п. 3 ч. 2 ст. 171 КПК України слідчий (прокурор) у своєму клопотанні про арешт майна має назвати документи, які підтверджують право власності на майно, що підлягає арешту. Разом із тим під час розгляду відповідних клопотань слідчим суддею необхідно враховувати, що такі документи не можуть бути зазначені у клопотанні та надані щодо майна, право власності на яке неможливо підтвердити документально (наприклад на майно, вилучене з обігу; рухоме майно, що не підлягає державній реєстрації і документи щодо якого відсутні тощо), а також щодо майна, яке підлягає державній реєстрації, проте всупереч вимогам закону не було зареєстроване. Водночас відповідну неможливість має бути обґрунтовано у клопотанні.

До клопотання про арешт майна мають бути додані: витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження (ч. 6 ст. 132 КПК України); оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує доводи клопотання (ч. 2 ст. 171 КПК України). До цього клопотання обов'язково мають додаватися документи, що підтверджують право власності на майно, право власності на яке підлягає державній реєстрації і яке було фактично зареєстровано, або копії цих документів (наприклад, інформаційна довідка з Державного реєстру прав на нерухоме майно тощо). На цьому наголошується у п. 19 вищезазначеного Інформаційного листа.

Відповідно до ч. 3 ст. 171 КПК України, ініціювати арешт майна третьої особи вправі цивільний позивач. У цій нормі вказано, що у клопотанні цивільного позивача у кримінальному провадженні про арешт майна підозрюваного, обвинуваченого, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третіх осіб з метою відшкодування шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями, має бути зазначено: розмір шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями, а також розмір позовних вимог; докази факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди.

Ч. 3 ст. 171 КПК України протирічить іншим нормам гл. 17 цього Кодексу щодо визначення осіб, майно яких підлягає арешту. Так, відповідно до п. 4 ч. 2, ч. 6 ст. 170 КПК України, з метою відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення, арешт накладається тіль-

ки на майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, фізичної чи юридичної особи, яка, з огляду на закон, несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, а також юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

На недолік положення ч. 3 ст. 171 КПК України щодо арешту майна третіх осіб звертають увагу науковці. Так, наприклад, І.В. Гловюк зазначає, що виникнення кримінального процесуального статусу третьої особи пов'язано з клопотанням лише прокурора, а не цивільного позивача. У ч. 6 ст. 170 КПК України не йдеться про арешт майна третіх осіб заради відшкодування шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями. Перше речення ч. 3 ст. 171 цього Кодексу з метою виключення помилкового тлумачення та незаконного арешту майна варто переформулювати таким чином: «У клопотанні цивільного позивача у кримінальному провадженні про арешт майна з метою забезпечення цивільного позову має бути зазначено» [3, с. 157–158].

Зі змісту ч. 2 ст. 64-2 КПК України можна дійти висновку, що права третьої особи виникають тоді, коли прокурор звертається до суду із клопотанням про арешт майна. Разом із тим рішення про застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження приймається і під час досудового розслідування слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, та клопотанням прокурора.

На нашу думку, необхідно уточнити редакцію ч. 2 ст. 64-2 КПК України. Цю норму варто викласти у такій редакції: «Під час досудового розслідування права третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, виникають із моменту, коли з клопотанням про арешт майна до слідчого судді звернувся прокурор, слідчий за погодженням з прокурором. Під час судового розгляду права цієї особи виникають із моменту, коли з клопотанням про арешт майна до суду звертається прокурор».

Відповідно до положень ст. 172 КПК України, клопотання слідчого, прокурора про арешт тимчасово вилученого майна третьої особи має розглядатися слідчим суддею за участю слідчого та/або прокурора, цієї особи і, за наявності, також її представника. Неприбуття цих осіб на судові засідання не перешкоджає розгляду клопотання.

Якщо третя особа прибула зі своїм представником для участі у судовому засіданні, мають бути перевірені його документи, які визначені у ч. 5 ст. 64-2 КПК України. Повноваження представника третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, на участь у кримінальному провадженні підтверджуються: документами, передбаченими ст. 50 цього Кодексу, – якщо представником третьої особи є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні; копією установчих документів юридичної особи – якщо представником третьої особи є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа; довіреністю – якщо представником третьої особи є працівник юридичної особи, яка є власником майна, щодо якого здійснюється процедура спеціальної конфіскації.

Третій особі необхідно роз'яснити її права. Законодавець у ч. 3 ст. 64-2 КПК України визначив, що ця особа має права, передбачені цим Кодексом для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосується арешту майна. Зі змісту цієї норми випливає питання, які саме права належать третій особі у досудовому провадженні.

М.І. Соф'їн вважає, що, відповідно до ст. 42 КПК України, під час досудового розслідування третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, має такі права в частині, що стосується арешту майна: 1) бути чітко і своєчасно повідомлена про свої права, передбачені КПК України, а також отримати їх роз'яснення; 2) мати представника; 3) збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази; 4) брати участь у проведенні процесуальної дії –

арешту майна; 5) під час проведення процесуальної дії ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу; 6) застосовувати з додержанням вимог КПК України технічні засоби. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосування технічних засобів під час проведення окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом чи стосується інтимного життя особи, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала); 7) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення; 8) оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК України; 9) вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, в порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердилися; 10) користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та, в разі необхідності, користуватися послугами перекладача коштом держави [4, с. 152–153].

Уявляється, що не усі з наведених прав третьої особи можна віднести до прав, які безпосередньо стосуються арешту майна. У наведеному переліку не згадуються окремі права цього учасника кримінального провадження. Так, наприклад, у ч. 1 ст. 174 КПК України зазначено, що підозрюваний, який не був присутній під час розгляду питання про арешт майна, має право заявити клопотання про скасування арешту майна повністю або частково. Таке клопотання під час досудового розслідування розглядається слідчим суддею. Підозрюваний також може подати на розгляд слідчого судді клопотання про скасування арешту майна, якщо вважає, що у застосуванні цього заходу забезпечення кримінального провадження відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано. Оскільки третя особа під час досудового розслідування має права підозрюваного, ця особа також вправі заявляти у порядку ст. 174 КПК України клопотання про скасування арешту майна.

Висновки. На нашу думку, з ч. 3 ст. 64-2 КПК України доцільно виключити положення, що третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, має права, передбачені цим Кодексом для підозрюваного, обвинуваченого в частині, що стосуються арешту майна. У нормі необхідно чітко визначити перелік прав цього учасника кримінального провадження.

Розглядаючи це питання, варто звернути увагу на зміст ч. 7 ст. 173 КПК України. У цій нормі вказано, що третя особа має право на захисника. Слушно зазначено в юридичній літературі, що це положення суперечить ст. 64-2 КПК України, яке «закріплює представництво третіх осіб, але не у формі захисту. Тому в цій частині відповідна норма має бути вилучена» [5, с. 281].

Третій особі також необхідно роз'яснити обов'язки, які визначені у ч. 7 ст. 64-2 КПК України, а саме: прибувати за викликом до прокурора, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття; не перешкоджати встановленню обставин кримінального правопорушення; не розголошувати без дозволу прокурора, суду інформацію, що стала їй відома у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і яка становить охоронювану законом таємницю.

Клопотання про арешт майна третьої особи, яке не було тимчасово вилучене, може розглядатися без повідомлення цієї особи та її представника, якщо це є необхідним з метою забезпечення арешту майна. Така необхідність виникає тоді, коли є підстави вважати, що в разі повідомлення третьої особи про намір арештувати її майно вона може його відчужити, приховати, пошкодити, знищити.

Слідчий суддя, встановивши, що клопотання про арешт майна третьої особи подано без додержання вимог ст. 171 КПК України, має повернути його прокурору та встановити строк в сімдесят дві години або, з урахуванням думки слідчого, прокурора, менший строк із метою усунення недоліків, про що постановляє ухвалу. У такому разі тимчасово вилучене в особи майно підлягає негайному поверненню після спливу встановленого строку, а у разі звернення в межах встановленого строку з клопотанням після усунення недоліків – після розгляду клопотання та відмови в його задоволенні.

Під час розгляду клопотання про арешт майна третьої особи слідчий суддя має право, з клопотанням учасників розгляду або за власною ініціативою, заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про арешт майна.

Згідно зі ст. 173 КПК України, слідчий суддя має прийняти рішення про задоволення клопотання про арешт майна третьої особи, якщо слідчий, прокурор доведе необхідність такого арешту, а також наявність ризиків, передбачених абз. 2 ч. 1 ст. 170 цього Кодексу. Під час вирішення питання про застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження слідчий суддя має враховувати правову підставу для арешту майна, можливість спеціальної конфіскації майна, наслідки арешту майна для третьої особи.

У разі задоволення клопотання слідчий суддя постановляє ухвалу, в якій зазначає: перелік майна, на яке накладено арешт; підстави застосування арешту майна; перелік тимчасово вилученого майна, яке підлягає поверненню особі, у разі прийняття такого рішення; заборону обмеження розпоряджатися або користуватися майном у разі їх передбачення та вказівку на таке майно; порядок виконання ухвали із зазначенням способу інформування заінтересованих осіб.

Копія ухвали про арешт майна негайно після її постановлення має бути вручена третій особі, яка була присутня під час оголошення ухвали. У разі відсутності цієї особи під час оголошення ухвали копія ухвали надсилається їй не пізніше наступного робочого дня після її постановлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації: Закон України від 18 лютого 2016 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 11. – Ст. 127.
2. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 квітня 2013 р. № 223-558/04-13 // Новий Кримінальний процесуальний кодекс України: коментарі, роз'яснення, документи / Відп. ред. В.С. Ковальський. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – С. 174–184.
3. Гловюк І.В. Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження: аналіз новел / І.В. Гловюк // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2016. – № 8. – С. 155–160.
4. Соф'їн М.І. Процесуальна діяльність слідчого щодо забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / М.І. Соф'їн. – К., 2017. – 317 с.
5. Гловюк І.В. Арешт майна у кримінальному провадженні: резерви удосконалення / І.В. Гловюк // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса): У 2 т. / Відп. ред. М.В. Афанасьєва. – Одеса: Юридична література, 2016. – Т. 2. – С. 280–282.